

Руслан Демчишак
Національний університет «Львівська політехніка»

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ»

© Демчишак Р., 2015

Досліджено сутність поняття «політичний інститут», його оцінку з позицій наукових концепцій «старого інституціоналізму» та неоінституціоналізму. З'ясовано напрями неоінституціоналізму, визначено зміст термінологічного словосполучення «політична інституціоналізація».

Ключові слова: політичний інститут, неоінституціоналізм, інституціоналізація, політична система, держава.

Ruslan Demchyshak

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «POLITICAL INSTITUTION»

© Demchyshak Ruslan, 2015

In this article it has been investigated the concept of «political institution», its assessment from the scientific concepts of «old institutionalism» and neoinstitutionalism points of view.

It has been used the following research methods: comparative and analytical methods, structural and system analysis. It has been established that, the most common interpretation of the term «institution» in the science is that one of an established norms in society or organization or institution. Among all the social spheres, institutional approach in politics is the most clearly manifested. It was found that representatives of the so-called «old institutionalism» paid their attention to the main institutions - the state, political parties, social and political organizations and branches of government, bureaucracy, etc. phenomenon.

It has been identified the following branches of modern neoinstitutionalism: historical institutionalism, rational choice institutionalism, sociological (social) institutionalism, normative institutionalism, empirical institutionalism, international (international) institutionalism, and also it has been set its theorists - J. March, J. Olsen, D. North, G. Peters, R. Putnam, C. Shepsli, D. Knight, A. Leypharta.

It has been established that for unifying all directions of neoinstitutionalism there exist the view on political institutions as fundamental factors of political life, the central component of the political system, the main factors of social transformations that have their own special interests, decisive impact on individual behavior, forming the interests of different social groups.

It has been studied social functions of political institutions: to ensure continuity of social life, to control and maintain the order, to regulate the social processes, relationships between individuals, social integration and political socialization of individuals. The content of terminological phrases - political institutionalization.

Key words: political institution, neoinstitutionalism, institutionalization, the political system of the state.

Сутнісна характеристика політичних інститутів, що виступають носіями певних політичних норм та цінностей, залежить від конкретно-історичної ситуації. Пройшовши комуністичний та посткомуністичний періоди, політична система України щоразу більше набуває ознак справжньої демократії. Розбудова демократичних політичних інститутів в контексті реалізації стратегій європейського шляху розвитку України зумовлює необхідність дослідження усієї багатоманітності інституційних форм суспільного життя, початковим етапом якого виступає з'ясування сутності поняття «політичний інститут». Пошук підходів до розуміння вищезазначеної категорії, яка існує з моменту виникнення політичної науки, є важливою теоретико-методологічною проблемою, вирішення якої дало б можливість вирішувати і певні прикладні проблеми.

Наукові підходи до розуміння сутності поняття «інститут» загалом та «політичний інститут» зокрема частково досліджувалися М. Кармазіною [6; 7] та О. Зазнаєвим [5]. Теорії неінституціоналізму були предметом аналізу у працях А. Романюка [15]. Однак перманентні процеси інституційних змін у політичних системах сучасності залишають простір для подальших досліджень сутності політичних інститутів з метою розставити нові наукові акценти з позицій сьогодення.

Мета роботи – дослідити сутність поняття «політичний інститут», з'ясувати його суспільні функції та значення на основі аналізу позицій щодо цього питання наукових концепцій «старого інституціоналізму» та неінституціоналізму.

У лексиконі сучасних суспільних наук часто вживаним виступає термін «інститут». У перекладі з лат. слово «*institutum*» означає встановлення, запровадження, звичай. У науці домінують дві позиції щодо трактування інституту: 1) як усталеної в суспільстві норми; 2) як організації чи установи.

Інституційний аспект функціонування соціуму вже у XIX ст. став традиційною сферою інтересів соціології. О. Конт та Г. Спенсер розглядали такі соціальні інститути, як сім'я, державу, релігію з позицій їх включення у процеси соціальної інтеграції [3, С. 2]. До ознак соціального інституту зараховуємо: наявність кола суб'єктів, що вступають у стійкі взаємовідносини; певну організацію; наявність соціальних норм, що регулюють поведінку людей у межах соціальних інститутів; наявність соціально значущих функцій інституту: регулювання діяльності членів суспільства, забезпечення соціальної інтеграції та соціалізації індивідів.

У першій половині XX ст. предметом наукового дослідження стає політичний інститут. Інституційний підхід у сфері політики виявився найвиразніше вираженим порівняно з іншими суспільними сферами; саме в галузі політики найповноцінніше спрацьовують ознаки соціального інституту.

До 1950-х рр. учення про політичний інститут розвивалося у межах «старого інституціоналізму», представниками якого були В. Вільсон, Дж. Брюс, Т. Коул, Г. Ласкі, К. Фрідріх та ін. Він характеризувався вивченням формально-юридичних ознак інститутів. Вищезазначені мислителі у своїх дослідженнях лівову частку уваги приділяли головним політичним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. «Старий інституціоналізм» завжди «відчував певний вплив консерватизму, оскільки в ньому низка суспільних інститутів – монархія, церква, становий характер суспільства – розглядалися як первинні, постійні та базові характеристики, які визначали суспільно-політичне життя та індивідуальну поведінку» [15, С. 28].

У 1980-х рр. у політичній науці відбувається своєрідне «нове відкриття» політичних інститутів. «Друга молодість» категорії політичного інституту відбувається у межах теоретико-методологічних досліджень нового інституціоналізму або ж неінституціоналізму. До його теоретиків зараховуємо Дж. Марча, Й. Олсена, Д. Норта, Г. Петерса, Р. Патнема, К. Шепслі, Д. Найта, А. Лейпхарта. Новий інституціоналізм залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і інститути «другого порядку», проголошуючи інститут основоположною складовою політичного процесу, базовим елементом політичної системи. К. Байме визначав політичні інститути головним чинником суспільних змін, зараховуючи до інституційних форм суспільного

життя традиційно державу як «інститут інститутів», а також усю багатоманітність інших формальних та неформальних політичних інститутів [1, С. 132].

Сутність неоінституціоналізму можна звести до таких постулатів: політичні інститути розглядаються як повноправні політичні актори, що мають власні особливі інтереси; інститути здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, встановлюючи межі індивідуального вибору через формування пріоритетів; інститути є основною детермінантою, що визначають результати політики, допомагають політичним акторам усвідомлювати свої цілі [11, С. 314].

Встановлюється погляд на політичний інститут як самодостатню соціальну силу, що формує інтереси різних соціальних груп. Ефективне функціонування інститутів визначає такі соціальні результати, як політичну стабільність, стійку демократію, економічне зростання, соціальний захист тощо. На думку А. С. Романюка, значення «політичних інститутів істотно зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку» [15, С. 31].

Дж. Марч і Й. Олсен основне кредо неоінституціоналізму визначали так: «...новий інституціоналізм наполягає на автономнішій ролі політичних інститутів. Держава не лише піддається впливу з боку суспільства, але і сама впливає на нього. Політична демократія залежить не тільки від економічних і соціальних умов, але і від дизайну політичних інститутів» [5, С. 12–13].

На думку Г. Петерса, індикаторами нового інституціоналізму виступають: по-перше, аналіз структурних ознак суспільства і політики формальних та неформальних інститутів; по-друге, фіксація певної стабільності в часі розглядуваних структур; по-третє, інститути повинні впливати на індивідуальну поведінку своїх членів; по-четверте інститутам повинна бути властива певна система спільних цінностей, яку мають приймати члени цих інститутів [15, С. 29–30].

Виділяють такі напрямки сучасного неоінституціоналізму: історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний (соціальний) інституціоналізм, нормативний інституціоналізм, емпіричний інституціоналізм, інтернаціональний (міжнародний) інституціоналізм.

Історичний інституціоналізм підкреслює важливість інституційних здобутків минулого для сучасності, наголошуючи на визначальному впливі початкового політичного рішення на усі наступні. Дійові особи політики визначаються як похідні від політичних інститутів, які формують правила поведінки перших та створюють межі можливих альтернатив.

Інституціоналізм раціонального вибору розглядає політичні інститути як інструмент, що використовується політичними акторами для реалізації власних цілей, як систему правил, дотримуючись яких, дійові особи політики намагаються оптимізувати ефективність свого функціонування, використовуючи існуючі політичні інститути або ж створюючи нові.

Соціологічний (соціальний) інституціоналізм охоплює систему взаємовідносин між державою та суспільством, визначає інститути як посередники між індивідуумами та усіма сферами суспільного життя. У межах інститутів політичні актори визначають погляд на різні соціальні явища.

Нормативний інституціоналізм (до його представників зараховуємо засновників неоінституціоналізму Дж. Марча і Й. Олсена) акцентує увагу на домінуючій ролі норм у формуванні і функціонуванні політичних інститутів та у визначенні поведінки індивідів, наголошуючи на регулятивній функції інститутів.

Емпіричний інституціоналізм проголошує відмінності у конфігурації політичних інститутів (за різних форм правління, методів здійснення влади) визначальними для пояснення відмінностей у способах реалізації та результатах політики. Цей напрямок є спадкоємцем «старого інституціоналізму».

Інтернаціональний (міжнародний) інституціоналізм намагається проводити аналогії між національними та наднаціональними (міжнародними) політичними інститутами.

Кожен із напрямків неінституціоналізму підкреслює окремі складові цього явища, сприяючи формуванню комплексного підходу до його розуміння. Об'єднувальним для усіх напрямів є погляд на політичний інститут як основоположний чинник політичного життя, центральний компонент політичної системи і визначальний чинник соціальних трансформацій.

Всезростаючу роль політичних інститутів у суспільному житті підкреслює нове термінологічне словосполучення – політична інституціоналізація. Під останньою розуміють становлення політичних інститутів, їх розвиток та закріплення, інтеграцію в суспільство. Цей термін сьогодні широко використовується в науці, коли йдеться про інституціоналізацію норм, процедур, організацій (держави, політичних партій), окремих державних органів (парламенту, глави держави, уряду), форм держави, демократії, політичної поведінки, політичної системи загалом. За визначенням С. Хантінгтона: «Інституціоналізація – це процес набуття організаціями і процедурами цінності і стійкості» [17, С. 32]. Інституціоналізацію можна розуміти також, як перетворення суспільних норм, відносин та правил поведінки в інституті. Причому сила та міцність політичної спільноти залежить значною мірою «по-перше, від того, наскільки широку підтримку мають організації і процедури, і по-друге, від рівня їх інституціоналізації» [17, С. 32].

Політичні інститути загалом виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо. А. Романюк акцентує увагу на ролі політичних інститутів як механізмів впорядкування та управління політичними процесами.

Політичні інститути покликані переводити настрої людей у публічну політику. Існує постійний взаємовплив у шкалі «інститут – індивід». Так, «система інституційних норм, цінностей, зразків взаємодії та стимулів обмежує індивідів, впорядковує їхню діяльність... водночас індивіди, з дій яких складається інститут, здатні змінювати існуючу в інституті систему прийнятих правил» [15, С. 34]. У цьому випадку йдеться насамперед про індивідів, що являють собою у даний момент політичні інститути. Як справедливо стверджував Д. Норт, інколи політичні інститути «створюються для того, щоб служити інтересам тих, хто займає позиції, які дозволяють впливати на формування нових правил» [12, С. 33]. Загалом політичні інститути можуть як обмежувати політичну поведінку, так і створювати нові можливості для політичного функціонування, що визначається значною мірою характером політичної системи, політичною культурою та традиціями, зрештою харизмою політичних лідерів.

Представники сучасної української політичної думки дають свої визначення сутності політичного інституту. Б. Кухта трактує політичний інститут як «...специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як найважливішого структурного елемента політичної системи» [13, С. 172]. В. Піча вважає, що політичні інститути – це сукупність «організацій та установ, які впорядковують політичні та інші відносини у суспільстві за допомогою матеріальних та ідейних засобів» [14, С. 317]. П. Шляхтун стверджує, що політичні інститути, це «формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації..., так і процеси їх упорядкованого функціонування» [20, С. 227].

Аналізуючи визначення сутності політичного інституту, А. Романюк спільним у дефініції цього поняття визначає те, що політичні інститути «...виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність» [15, С. 32].

У будь-якому випадку політичні інститути виступають невід'ємними елементами політичної системи суспільства, важливими суб'єктами політики та носіями політичного процесу, що впорядковують політичну організацію суспільства, забезпечуючи її стабільне та тривале функціонування. Політичні інститути творять матеріальну основу політичної системи, виконуючи певні функції для досягнення загальносуспільних цілей. Інститути здійснюють перманентний вплив на політичне життя суспільства та особу, будучи водночас об'єктом впливу інших суб'єктів політики.

Отже, домінуючим у науці є трактування терміна «інститут» як усталеної в суспільстві норми або ж організації чи установи. З усіх суспільних сфер найвиразніше інституційний підхід проявляється у сфері політики. Представники так званого «старого інституціоналізму», перетворивши вивчення політичних інститутів на предмет наукового аналізу, левову частку уваги приділяли головним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. Новий інституціоналізм, або неоінституціоналізм, наприкінці ХХ ст. залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і різноманітні формальні та неформальні інститути «другого порядку». Об'єднуючим для усіх напрямів неоінституціоналізму є погляд на політичні інститути як основоположні фактори політичного життя, центральні компоненти політичної системи, головні чинники суспільних перетворень, що мають власні особливі інтереси, здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, формуючи інтереси різних соціальних груп. Загалом політичні інститути виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо.

Отже, політичні інститути, будучи невід'ємним елементом політичної системи суспільства, специфічною формою організації владної діяльності та сталим засобом впорядкування політичних відносин, виступають, очевидно, важливими суб'єктами політичного процесу, незамінними гарантами стабільного та тривалого функціонування політичної організації суспільства. Попри залучення до наукового аналізу усієї багатоманітності інституційних форм політичного життя неоінституціоналізм однак неспроможний пояснити усі процеси інституційних змін, залишаючи в такий спосіб широке поле для подальших наукових пошуків відповіді на запитання: що таке політичний інститут?

1. Байме К. *Політичні теорії сучасності* / К. Байме. – К.: Стило, 2008. – 396 с.
2. Воронянський О. В. *Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі [Електронний ресурс]* / О. В. Воронянський // *Сучасне суспільство*. – 2014. – Вип. 1. – С. 15–28. – Режим доступу: http://nbiv.gov.ua/j-pdf/suc_2014_1_4.pdf.
3. Гаєра Д. *Поняття соціального інституту* / Д. Гаєра // *Регион. Економіка. Політика*. – 1999. – № 1–2. – С. 34–46.
4. Дюверже М. *Политические институты и конституционное право* / М. Дюверже // *Политология: Хрестоматия*. – М.: Гардарики, 1999. – С. 331–344.
5. Зазнаєв О. И. *Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной науке [Електронний ресурс]* / О. И. Зазнаєв // *Проблемы политической науки*. – Казань, 2005. – С. 3–29. – Режим доступу: <http://www.ksu.ru/infers/politology>;
6. Кармазіна М. *Політичні інститути: питання методології дослідження* / М. Кармазіна // *Історичний журнал* – 2004. – № 12. – С. 14–19.
7. Кармазіна М. *«Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять [Електронний ресурс]* / М. Кармазіна, О. Щербакова // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 4. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1308>.
8. Козьма В. В. *Політичні інститути сучасної представницької демократії [Електронний ресурс]* / В. В. Козьма // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. – 2013. – Т. 21, Вип. 23(4). – С. 29–33. – Режим доступу: [http://nbiv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)_7.pdf](http://nbiv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)_7.pdf).
9. Крижановська Т. О. *Соціальні інститути: витоки європейського розуміння [Електронний ресурс]* / Т. О. Крижановська // *Вісник Харківського*

національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Філософія". – 2012. – Вип. 38. – С. 3–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpri_filos_2012_38_3.pdf. 10. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура / В. Матусевич // Соціологія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 43–54. 11. Мэр П. Сравнительная политология: общие проблемы / П. Мэр // Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – С. 309–329. 12. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 348 с. 13. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін.; [за ред. Б. Л. Кухти]. – Львів: Кальварія, 2003. – 498 с. 14. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник. – 3-тє вид., випр. і доп. / уклад. В. М. Піча. – Львів: Новий світ-2000, 2014. – 516 с. 15. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія / А. С. Романюк. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с. 16. Сулимов К. А. Идеологии, институты, коммуникации : политическая теория для политической жизни / К. А. Сулимов. – Пермь: Типография купца Тарасова, 2012. – 174 с. 17. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с. 18. Чернецький Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування / Ю. Чернецький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 33–45. 19. Чернякин В. Г. Политические институты: методология исследований: монография / В. Г. Чернякин. – М.: АЭБ МВД России, 2006. – 154 с. 20. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.